

A SZOCIOLÓGIA KLASSZIKUSAI

Írta: HORT DEZSÓ

...Már régen szól az ének az istenekről, emberekről, harcról, szerelemről — a titokzatos életről, halhatatlan époszok is keletkeznek, de *tudatosan gondolkodni* csak fejlődésének viszonylag késői stádiumában kezd az ember. Ez a szó „szűkebb értelemben vett gondolkodás“ először a Nagy Egész felé fordul, „összértelmet“ próbálkozni adni — tehát *filozófia*: bölcselkedés, a problémák szerelme.

A Napnyugat első gondolkodó-filozófusai a *görög kozmologisták* voltak, akik előtt még egynek tűnt természet és embervilág s akik még egy testi szubstanciát képzeltek minden forma és minden történés végső okául. *Herakleitosz* mélységekbe pillantó szeme előtt válik szét Természet, Én és Társadalom; az efezusi „sötét“ bölcselő eszmél rá először a „mindent átfogóan igazgató“ igazságok közül arra is, hogy ellentétből és küzdelemből születik a harmónia... A klasszikus görögség szellemi atmoszférájában, ahol a herakliti gondolatok polgárjogot nyertek, szinte természetes, hogy *Szokrátesz* szeme már az *Ember felé fordul* és megindul véle a görög filozófus emberismerők és metafizikusok hosszú sora. Mert Plátó Timäusa csak mese a természetről, de a Törvények és a Politika már mulhatatlan meglátások ragyogása az emberről és céljairól.

A Társadalmi tehát a görög idők óta foglalkoztatja a nyugati gondolkodást. Mégis csak Viconál lesz programmá: lehetőséggé és feladattá az *Uj Tudomány*, a *Scienza Nuova*, mely már *tudatosan fordul a Történelmi-Társadalmi jelenségvilága felé*, hogy törvény-szerűségeket pillanthasson meg itten is.

Giovanni Battista VICO hangsúlyozza Önéletrajzában, hogy a plátói Eszme vezette a gondolathoz, hogy a népek isten-alapozta történetében is fellelhetők törvények; hogy egy „istoria ideale“, egy valóságos, ideális, eszmei történelem létezik... A *Scienza Nuova*, mely „a népek közös természetéről szóló Uj Tudomány alapelveit“ tartalmazza, ennek az Igazi Történelemnek első fejezete.

Vico — kenyérkereső foglalkozását tekintve a nápolyi egyetem retorikusa s a nápolyi király „udvari történetirója“ — tudatában volt teljesítménye jelentőségének. Ez adott neki „a félistennek a gondolatok világában“ (*Croce*) s a koldusnak-bohócnak a nápolyi király udvarában, vigasztalást és biztosságot: Egy pillanatig sem volt kétséges Vico előtt, hogy nagyot, az „Istenihez hasonlót“, mert az ember tulajdonképpeni munkáját: a Történetet Világosítót alkotott. Ugyis van, ahogy ez az egyformán nagy ember és nagy elme tudta magáról. Mert igaz ugyan, hogy, amint épp említettük, az abendlandi szellem már régen Vico előtt foglalkozott a társadalom világával s a görög bölcselkedés nagy alakjai megtermékenyítették a későbbi gondolkodókat is, akik (*Summa Teológiá-ikban* is) emberekről és embercélokról filozofáltak s a „dolgok természetes hatásait“ (az Aquinóihoz hasonlóan) alig egy-két oldalon elintéz-

ték, mégis csak Vico volt az első, aki eljutott a *tulajdonképpeni szociológiai szintézishez*, ahhoz a beláthatatlan jelentőségű elvhez, hogy az emberi történelemben nem csupán véletlen, zavar és katasztrófa, hanem megismerés, szellemi eligazodás és tudatos alakítás is lehetséges.

Ez Uj Tudomány szerint, mely még Vico után is sokáig történelemfilozófia maradt, három korszak különböztethető meg a történelmi fejlődésben: a *heroikus*, az *isteni* és a *humánus*. A heroikus és az isteni korszak „autokratikus“, a humánus „szabad és monarchikus“, mert monarchikus Vico szóhasználata szerint azt a társadalmi formát jelenti, melyben az emberi szabadság és egyenlőség jogai elismerést nyernek, az „uralkodó osztály“ eltűnik és nagy uralkodók alattvalóikat egyenlő törvényekkel teszik egyenlőkké... Persze mondhatni egyet-mást e beosztás s az Uj Tudomány némely más kezdetlegessége ellen is. Az egyes korszakok zseniális jellemzése azonban a legmodernebb szociálpszichológiának diszére válnék — különösen a késői Róma tablói megrázóak — és maradandóan alapvetően fontos a végső szintézis, minden lehetséges szociológia alapelve: *Minden korszakban fellelhető a szellem egyöntetűsége* — egy *unita dello spirito*, mely e korszak minden életnyilvánulásának színt és értelmet ad, a jogot, nyelvet, erkölcsöket, termelést, tulajdont, alkotmányt egykép alakítja...

A szociális jelenségvilág második nagy rendszeres gondolkodója August Comte nemcsak új nevet adott Vico „civil teológiá“-jának; a Comt-i szociológiában nemcsak francia *esprit* lett az olasz *spirito*.

Comte is mint Vico hangsúlyozza a szociológia lényegi szintézisét: *az egységes és fejlődve alakuló szellemet*; ez alap gondolatot azonban szinte példátlan következetességgel és egyértelműséggel fejlesztí tovább. A comte-i filozófia ezzel válik maga is valóban pozitívvá — az alakuló elme teológiai, ismeretelméleti és moralizáló elmélkedései után.

Ugyan Comte csak egyeztető, harmonizáló, betetőző. Mert a francia szellem pozitív irányzata, mely a valóság törvényszerűségeit felkutatni és formulázni igyekszik, hogy irányt szabjon a célbanéző cselekvésnek, már az *enciklopedistáknál* is megjelenik teljes világossággal. És már *Turgot* is megfogalmazza a szellem történelmi fejlődésének három fázisát. Sőt *Saint Simon* egynémely zseniális aforizmájával még a comte-i szociológián is túlhalad, amikor megpillantja a társadalmi szerkezet s a válságok gazdasági alapjait. Szellemösök és közvetlen tanítók még sem változtattak a lényegen — hogy Comte foglalta a szociológia, a „*science vraiment finale*“, egyik első alapfejezetébe mind e meglátásokat. „Az ugynevezett pozitív filozófia — írja John Stuart *Mill* méltó irásában, mely máig is a legjobb Comte-tanulmány — nem Comte találmánya, hanem mindazon nagy tudományos szellemeknek elismerése, akik az emberiséget azzá tették, ami. Comte sohasem igyekezett másként feltüntetni tanát. Az elvet azonban azzal a móddal emelte magáévá, ahogy kezelte.“ Egyetlen tudományos szellem se tehet egyebet az összefogás ez „alkotó szintézisénel“, amire Comte szocio-

lógiaja a ragyogó példa. Élte utolsó, romantikus korszakában is, mikor kultuszt és ceremóniát irt elő az „emberiség vallása“ számára, hű maradt Comte gondolatrendszere hordozó szintéziséhez, ahhoz az egyetemes nézőponthoz, melyet egy modern gondolkodó: G. L. Duprat, a szociológia tanára a genfi egyetemen, találóan nevezett a *tudomány filozófiájának*. Comte utolsó vallásos periódusa sem mutat semmi közösséget a kezdetleges szellemi próbálkozások teológiai megszemélyesítéseivel.

Ami most *e tudományfilozófia alaptörvényét* illeti, a *loi de l'esprit*-ben a „kollektív intelligencia“ növekvő hatalmáról van szó a társadalom lassan tudatossá váló alakításában. A „loi de l'esprit“, amint ismeretes, *három szellemi alapú fejlődési fokot* különböztet meg a szociális alakulásban: a teológiai, a metafizikai és a pozitívot. A tudás — a valóságos, a tényleges: a pozitív tudás mindenkor viszonylatok ismeretét jelenti: tudást a jelenségek egymásmelletliségeiről és egymásutánjairól, „koekzisztenciákról és szukcessiókról.“ Ily értelmű tudás azonban a szellemi fejlődés kezdeti fokain nem látszik, vagy legalább is nem létezik *tudatos* formában. Ugyan az emberi lét egyetlen pillanatában sem hiányozhatnak teljesen a pozitív megismerések — hogy volna másképp lehető, hogy a Primitív nem csupán agyrémei előtt reszket, hanem a dolgok valóságos tényállásához is képes alkalmazkodni. Az *összefoglaló és absztrakt* eszmék azonban — mert róluk van szó e *loi de l'esprit*-ben, *a szellemi lét általános nivójáról* tehát, feleletekről nem mindennapos, a primitív figyelmet ép' ezért megragadó és félelmet keltő kérdésekre — az összefoglaló eszmék azonban először *teológusok*, vagyis minden mögött, ami nem meg- s ezért felfogható, ember- vagy állatformájú, csak ép a gyámoltalan ember fölött mondhatlanul hatalmas lényeket sejtetnek; aztán *metafizikusok*, mert a teológiai módra egyszerűen emberformájú faktorokat megszemélyesített eszmékkel pótolják; s aztán *pozitívok*, vagyis a jelenségek egymásmelletliségét és egymásutánjait tudatosan kutatók, oda utalva a végső Honnan és Hová kérdéseit, ahová valók: a metafizika ködös berkeibe...

A szellemfejlődésnek ez az iránya azonban a társadalom fejlődéstörvénye is.

Mert mindig és mindenütt egy „ordre intellectuel“ nyugszik az „ordre social“ alapzatán. Mert a társadalom életnyilvánulásai nagyban és egészben a szellem fejlődési foka után igazodnak: ők is teologikus-metafizikusan primitívek kezdetben s ők is tudományos-pozitívvá válnak a fejlődés folyamán — tudományosakká pozitívvá, mert tényleges felismerés, „science réelle“, alakítja őket. Az emberi szellem e győzelmes irama, a „pouvoir spirituelle“, természetesen nem marad az „*ipari értékek*“ síkján, hanem formálja az *ember lelki világát* is, és végül — a „science réelle“ betetőzése: a szociológia segítségével — létrehozza az *összefogó kollektívizmust*, a tényleges „társadalmi konszenzust“, melyen felépülhet a Népek társadalma, a „Société des Peuples“, ahol „az emberi szellem legnemesebb aspirációi végre megvalósulást találnak“...

E hatalmas és nagyszerűen világos gall koncepciót, az ébredő Uj Tudomány e második nagy fejezetét Karl Max realizálta.

Marx mint a szellem, a szellemiség, a társas életből fakadó s a társadalmat alakító Eszme képviselője... mily ellentmondást fog kiváltani ez az értékelés a „világnézeti“ jobb- és baloldalon egyaránt. S az ugynevezett történelmi materializmus megalkotója mégis ez: a szellemi alapzat egyik legnagyobb hatású képviselője. Nemcsak azért, mert már az ifjú Marx elhatározta a hegeli „Felsenmelodie“ áttanulmányozása után, hogy felhozza onnan az új törvényszerűségek gyöngyeit; hanem és főleg mert a marxi gondolatrendszer összefogó szintézise: „a társadalom ökonomikus mozgástörvénye“ sem egyéb, mint a Vicoi unita dello spirito s a Comtei loi de l'espirit *realizált* formája.

Marx sem kerülte el a hegeli hatást: Gondolatrendszerének nemcsak egyes fejezetei, mint a töredékes állam- és ideológia-elmélet mutatják ezt nyilvánvalóan — maga a marxi nézőpont diametrális ellentéte minden hegeli szellemmetafizikának. A Hegel *fogalmi* dialektikájával való rokonság is csak látszólagos: a társas élet reális ellentéteinek magasabb egységben való kiegyenlítődése közletről sem fatális szükségszerűség Marxnál. A társas fejlődés céljai nem fix pontok itt, hanem irányzatok, melyek elvéthetők, mérlegelő és hibázó emberek és embercsoportok útjai. S Marx — aki mégis csak maga ismerte legjobban céljait és intencióit — szinte minden szavával hangsúlyozza ezt az álláspontot, mely nemcsak túler bizonyos tekintetben Hegelen, de szembe is fordul vele. Nemcsak a marxi *ismeretelmélet*ről tudjuk, hogy szerinte az Eszmei csak a „das im Menschenkopf umgesetzt und übersetzte Materielle“, vagyis a tényleges valóság gondolati képe; nemcsak a marxi államtan hangsúlyozza, a hegeli isten-állam negatív hatására, hogy az államszervezet magasabb közületi célok vitelére egyáltalán képtelen; és nem csupán a marxi *ideológia-elmélet* tagadja meg, Hegelre feleletül, minden ideológiától az igazság lényegét, — az egész marxi Standort antihegelista, ezért ép és ennyiben „materialista“. A dolog leglényegét elvétő felületesség volna azonban azt hinni, hogy ez az állítólagos „materializmus“ szellemtagadó; hogy tehát Marx — ez a par excellence szociológus lángelme — mit sem tudott a társadalom szellemi alapjairól. Ellenkezőleg. Akkor is, amikor a francia szociális és szocialista gondolkodók s az angol empiristák hatására, de elsősorban persze a saját útjait járva már megpillantja a javak termelésének és fogyasztásának alapformáló jelentőségét, hangsúlyozza újra és újra, hogy a „materiális munkának is szellemi alapja van“ s hogy a leggyámoltalanabb takácsot is mérhetetlen távolság választja el a legügyesebb méhtől, mert a takácsban már a kezdés előtt él a befejezendő munka eszméje...

A „fejlett történelemfelfogás“ (ahogy Marx és Engels a közösen írt *Deutsche Ideologie*-ban nevezik nézőpontjukat) valójában *reálökonómikus*, helyesebben *reálisan humanista* (az ifjú Marx nem egyszer használja a „reális humanizmus“ kifejezést), *de éppen nem szellem-tagadó*. Sem a társadalom egyetemes szellemi

alapját nem hagyja figyelmen kívül, sem azt a hatást, amit a szociális életnyilvánulások „elvonat-szellemi“, vagy „tisztá-szellemi“ formái gyakorolnak. Csak azt emeli ki, — ha kissé túlhangsúlyozva is, — hogy a haladó fejlődés minden korszakban *először a technikai gazdasági sikon indul* s hogy minden szociális antagónizmusnak végső gyökerei a termelés és elosztás közti ellentétben, tehát a technikai lehetőség és a jog-politikai valóság ellentétében keresendők.

Röviden (s ez az, amit itt külön nyomatékkal akarunk hangsúlyozni): a marxizmus szerint is minden társadalomnak szellemi alapja van — egy *unita dello spirito*, egy *pouvoir spirituelle*, mely a mindenkori szociális életnyilvánulásokban: a technikában, a jog-politikai szervezetben s az absztrakt-szellemű kulturintézményekben nyilvánul. De a marxizmusban megjelenik a *vicoi* és *comtei* nézőponton túl az új, heurisztikus erejű meglátás is — az nevezetesen, hogy a társadalmi épületnek és időnkénti földrengészerű konvulzióinak egykép a javak termelési és elosztási módjában van az alapja, a „reális bázisa“.

Am nem csupán a társadalmi formák és változások szellemiségében találkozunk az Új Tudomány e három legnagyobb képviselője. Egyek abban az elhatározottságban is, amellyel felismeréseiket „a szociális regeneráció“ szolgálatába állítják. Itt mutatkozik a fejlődés graduális különbsége köztük:

Vico még csak álmodott a korról, melyben „szerény és polgárosult“ népek fölött „erkölcsökben rendkívül humánus“ uralkodók fognak kormányozni. A népeknek e nagy szövetsége — egy „*gran citta delle nazioni*“ az ő szemében rég az *isteni* előrelátás és gondoskodás célja és ideálja volt... Comte a szellem és a szellemi alapú társadalom fejlődését már úgy tekintette, mint *természetes* adottságot. Rien sans doute n'est pas plus naturel, — semmi sem természetesebb, hangzik gyakran mély és igaz meglátásai kezdetén. A szellem-alapú társas lét pozitív foka is úgy következik, oly *szükségszerű természetességgel*, mint virágzó időszak hosszú, sötét téli napok után... Csak Marxnál emelkedik az *isteni* gondviselés s a *szükségszerű természetiség emberi feladattá, tudatos tetté*, mely könnyen nem sikerülhet. Ezért szól Marx először az akadályokról, melyek a valóság útjában állnak: ezért műve mindenek előtt és minden továbbit meghatározóan szenvedélyes vádirat az ellen, ami az emberhez méltatlan. J'accuse, mely az emberi előrelátás és elhatározottság legjobb erőit hívja a küzdelemre az igazi, a valóságos társadalomért, melyet szellem és akarat építenek. A gondolkodás, a szellemi erő már elérte legmagasabb fokát a pozitívításban: már képes a Társadalom kutatására, a szociális Lét és Levés törvényszerűségeinek megpillantására is — s így képes az új és legnagyobb kapacitású technikára, arra a „tudományos politikára“, melyről egykor Plátó álmodott. A jövőt azonban, a

fejlődés tendenciáinak nyomán, embereknek kell akarniok, tettel, tévedéssel, áldozattal valósítaniok, megharcolniok...

Vico isteni Providentiá-ja lett ezzel világivá. Megnyílt egy óriás lehetőség.

V A S E G E K A L A T T

Irta: FODOR JÓZSEF

*Végzetes idő feszítette zord
Egeit fölém! Csattog, mint acél
A madarak szárnya, s a télbe-forrt
Mezőkön, mint nehéz jaj, száll a szél;*

*És már nem lelem magam hangjait;
Mint patakot rádült ár, elmosott
Az idő: s csak buborékként szakít
Torkom föl egy nyögést: erőm halott!*

*Belsőm halott, s csöndben lehull kezem
És jaj, lassan már mindent hagyva itt —
De reszketve érzem vert testemen
Átzugni az Isten viharait.*

*A lélek költ, mint rogyott állatot
A vad hajtó, dolgot sürgetve ver:
Bosszus cseléd, akivel rábizott
Munkájáért a bős Gazda perel.*

*S míg nyögve vérzem, mit vad keze mért
Belsőmre, mint villámcsapásokat —
Lelkém vergődve kél: s új szavakért,
Kinját enyhíteni, hiába kutat!*

*Mert mi az, amit mondhatnék ma itt,
Mi még hű, élő és ható erő? —
Szóm üres; nem állva s látva sívít
A kor, s fül nincs: kihíbbant az idő!*

*S hős láznak mi maradt: mult vezetők,
S holt költők utját utánarógni még,
Képzelt vezérként vélt sereg előtt —
Hű, szent tettvágnak hű menedék!*

*Fájó menedék, öncsalás: s mi tán
Bus vigasztalóul mégis lehet,
Ha más nem, tett: már a tettért csupán —
Magát csitító lelkiismeret.*